

МІСЦЕ РЕЛІГІЇ В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ДОНСЬКИХ КОЗАКІВ

В даній статті пропонується погляд на життя та побут донських козаків, з точки зору сучасних досліджень козацтва. Зокрема, мова йде про місце та вплив релігії на формування специфічної культури донських козаків. Релігія розглядається як елемент традиційної культури козаків, як форма самосвідомості та національної ідентичності.

Майбутнє країни, народу цілком залежить від того, які його нащадки. А щоб вони вирости гідними громадянами, любили Вітчизну не на словах, а на ділі, вони повинні знати свою історію, національну культуру, берегти і розвивати народні традиції. Українська історія – складна, важка, але героїчна, наша культура насичена та багата традиціями, звичаями, духовним наповненням та духом.

У глобальному світі, де стираються всі межі, національна культура перестає співвідноситися з певною територією, фізичним простором. Саме слово «Батьківщина» стає все більш духовним поняттям. Саме відрив від Батьківщини, її звичаїв, побуту, традицій призводить до кризи національного, морального та духовного виховання. Постають завдання збереження і розвитку національного, духовного, мовно-го та ментального середовища, традицій вітчизняної культури і науки.

Етнокультурний вигляд України характеризується величезною різноманітністю, обумовленим просторістю території, природними відмінностями. Збереження та відродження національних культурних традицій може бути здійснено лише на основі взаємозбагачення і звернення до витоків традиційних народних культур. Сьогодні, як ніколи, необхідно сприяти взаєморозумінню і співпраці між людьми, між різними расовими, етнічними, релігійними та соціальними групами, етносами та субетносами. Вчені підкреслюють, що головним завданням забезпечення безпеки нації є виховання в суспільній свідомості установок соціальної відповідальності, толерантності та патріотизму через формування цінностей багатокультурного суспільства, виховання установок відродження національних культур. Сьогодні в Україні зареєстровано понад сорок всеукраїнських козацтв і близько шестисот козацьких організацій із місцевим статусом – обласних, районних і міських. Кілька тисяч громадян України мають посвідчення «генерала козацтва».

Безумовно, сьогодні, уваги потребують питання щодо збереження і розвитку традиційної народної культури, які не тільки мають значення в соціокультурній, художньо-творчій, організаційно-педагогічній діяльності, але і з точки зору можливостей прояву особистістю, громадянських, патріотичних ініціатив, зростання її естетичної, моральної, політичної культури. Національні цінності та ідеали, безумовно, сприятимуть духовно-морального виховання молоді, зміцнення єдності нашої країни. І в даному випадку, аналіз культури сусідніх країн, з якими ми маємо більш-менш тривалі зв'язки – є не тільки цікавим, але й дає можливість визначити особливості своєї національної культури та самосвідомості. Це все говорить про актуальність тематики даної статті.

Традиційна народна культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених народом. З покоління до покоління передаються традиції свят, обрядів, сімейного устрою, звичаї, традиції. У всьому цьому, втілений національний менталітет, духовно-моральні цінності, ідеали, норми поведінки, етикет, стереотипи поведінки, які представляють собою специфічні риси національної самосвідомості. Найважливішою функцією традиційної народної культури є аксіологічна, яка виступає поряд з регулятивною, комунікативною та пізнавальною. У традиційній національній культурі втілена етнокультурна діяльність, а також необхідність її трансляції в сучасний соціокультурний простір.

Наприкінці ХХ століття в суспільстві почався процес відродження козацтва. Духовне, культурне відродження козацтва являє собою одне з яскравих і складних явищ вітчизняної та світової історії. Воно протікає в умовах нестачі достовірної інформації про історичне коріння і культурних традиціях козацтва, його ролі в історії тих або інших народів світу. На цей процес накладає відбиток не тільки багаторічне замовчування деяких сторінок трагічної історії козацтва, а й нинішня кризова ситуація в світі, загострення політичних і міжнародних відносин.

Активні процеси відродження козацтва зробили проблеми його походження, історії, культури одними з найактуальніших у вітчизняній науці. Накопичено значний матеріал, що відображає різні сторони життя козацтва, однак комплексних досліджень з вивчення фольклору, народної культури та культурної спадщини донських козаків на сьогоднішній день недостатньо.

Культура Донського краю за своєю природою унікальна і багатогранна. З покоління в покоління народ дбайливо передавав культурні традиції, накопичені протягом століть. Велике місце в донський

культури належить фольклору, обрядам та звичаям. Серед них особливою любов'ю користується старовинна козацька пісня, в якій, так чи інакше, знайшла відображення вся історія козаків. Зберігаючи в цілому риси, характерні для загальноруського стилю, вона має і ряд відмінних, самобутніх особливостей.

У дослідженнях у галузі теорії, методики і організації соціокультурної діяльності розроблено поняття «соціокультурне середовище» як сукупність різноманітних природних, культурних і цивілізаційних умов, в яких протікає життєдіяльність людини, спільнот, етносів, і визначають багато в чому їх існування, якість природного і соціокультурного оточення. Проблеми соціального проектування в контексті державної культурної політики розглядаються у філософських, соціологічних і культурологічних дослідженнях О. І. Генісаретського, В. Л. Глазичева, В. Ю. Дукельского, Н. І. Лапіна, А. В. Лісіцкого та ін.

Своєрідні ракурси аналізу етнокультурних проблем регіонів представлені у філософських трактуваннях таких дефініцій, як «культурне гніздо», «культурна спадщина», «культурне середовище», «провінційна культура» і т.п.

Необхідність спеціального вивчення даної проблеми обґрунтовується соціальними факторами. До їх числа можна віднести зростання національної самосвідомості, посилюється увага до збереження та розвитку національних культур і мов, до оновлення національної освіти, до відродження народних традицій, релігійних вірувань, що, в свою чергу, часто призводить до міжетнічних і міжнаціональних конфліктів. Прискорити розвиток позитивних тенденцій і знизити, по можливості, зростання негативних факторів у процесі відродження націй, етносів, регіонів – нова соціальна функція освіти і всієї системи виховання молоді.

Етнічна приналежність задається разом з народженням, вмінням говорити на рідній мові, культурним оточенням, в яке людина потрапляє і яке, в свою чергу, визначає стандарти поведінки і моралізації особистості. В науковій літературі зустрічаються два терміни, які характеризують цей процес, це «етнічна самоідентифікація» і «етнічна самосвідомість. Ототожнюючи себе з певним етносом, індивід сприймає і включає у свій внутрішній світ ті цінності, ідеї, переконання, зразки, які вироблені і характерні для більшості спільноти і є унікальними та специфічними.

Об'єктом даної статті є феномен традиційної народної культури донського козацтва. Предметом виступають особливості духовної культури донських козаків у контексті збереження і розвитку культурних традицій.

Метою дослідження є історико-культурологічний аналіз релігійних звичаїв, традицій та головних засад духовної культури донського козацтва як основи виявлення характерних особливостей традиційної козацької культури.

Традиційна народна культура донських козаків визначала всі сторони їхнього життя : обряди, звичаї, форми господарювання, тип житла, специфіку сімейного життя, виховання і освіти дітей, форми дозвілля ; костюм ; але перш за все – мова, вірування, фольклор у всьому його жанрово-видовому розмаїтті.

Становлення духовної культури донського козацтва, складання звичаїв, обрядів, поява тих чи інших свят, розвиток фольклору значною мірою визначалися двома обставинами : досить пізнім твердженням православ'я і військовим способом життя козачої спільноти. До того ж, протягом тривалого періоду формування козацтва на Дону сюди стікалися люди різних віросповідань, що відкидали виконання релігійних обрядів тільки звичаями церкви. Для них, набагато важливішим, ставало почуття особистої віри, віри, яка не заважає жити за законами общинного братерства.

Православ'я, протягом чотирьох століть, боролось з донською вольницею. Тому і храмів православних до XVII в. не існувало, адже у козаків була відсутня потреба в них. Ймовірно, діяли в православних козачих громадах лише каплиці або молитовні будинки, в яких богослужінням займалися люди похилого віку, козаки, які вже не здатні нести тяготи військового життя. Відомо, що тільки в кінці XVI – початку XVII столітті з'явилася перша каплиця, невелика християнська культова споруда без приміщення для вівтаря, але мала ікони та лампади ; в них відбувалися нетривалі, вартові служби ; каплиці ставляться у вигляді пам'ятника, або на роздоріжжях, розвилках доріг, у джерела, або над престолом колишньої церкви, або як основа майбутнього храму. У 1614 році історичні джерела зафіксували наявність каплиць в Черкаському і Монастирському містечках. Богослужіння в донських каплицях відправляли зазвичай вдови священників і ієромонахи. У каплиці Монастирського містечка, наприклад, служили ієромонахи із Запорізької Січі. Слід зазначити, що донське духовенство формувалося спочатку у Києві чи Москві [1, с. 129].

На землі донських козаків існували і монастирі, де були каплиці та храми [4, с. 112]. Крім осереддя православної обрядовості донські монастирі, так само як і церкви, стали центрами поширення грамотності, бо на Дону перші світські школи з'явилися тільки наприкінці XVIII століття. Православні обителі (монастирі) і храми, крім цього зберігали культурні цінності козацтва. Тим самим, вони виступали

носіями морально культурних норм, органічно доповнювали донську субкультуру. У козацькому ставленні до віри, в положенні “ бог в душі ” проявлявся народний характер, самобутність козацтва, який відстоював право вільного вибору – у що вірити і як вірити.

Прищеплення дітям релігійних обрядових норм довгий час було суто родинною справою. Це пояснюється тим, що на Доні протягом століть жодне з віровчень не мало панівного становища. Релігійна віротерпимість була відмінною рисою козачої громади.

За переписом 1897 року, в області Війська Донського проживало 2575176 осіб, у тому числі військового стану – 1054779 чоловік. Із загального числа: православних – 2330161, розкольників – 122617, вірмено-грігоріан – 27551, ламаїстів – 31943, одновірців – 5636, інших сповідань – 56 268 осіб. До останніх відносяться католики, лютерани, сектанти, мусульмани, іудеї [3, с. 245].

Представники неправославних віросповідань з'явилися на Доні досить давно. У процесі формування козацтва в нього цілими групами входили пасіонарії багатьох народів, що жили по сусідству або волею долі потрапили в донський краю [2, с. 412].

З незапам'ятних часів у столиці Війська Донського – Черкаську – жили окремою станицею козаки-татари, які сповідували іслам. Вони мали мечеть, обирали станичну владу. Перше поселення калмиків були носіями традиційної релігії – буддизм (тибетська-монгольська форма буддизму – ламаїзм).

У цілому, для козацтва релігія виступала своєрідним засобом духовного життя. Визнаючи переважно « Бога в душі » донці спокійно відносилися до багатьох релігій і не бажали зміцнення позицій офіційної православної церкви на Доні, залишаючись при цьому, в більшості своїй, християнами.

Вивчення проблеми місця релігії в духовному житті козаків показує, що довгий час ідея козацтва подавалася як «боротьба за віру, царя і Батьківщину». Тим часом тільки віра може вважатися початковим елементом. Все інше, привнесено на Дон політичним режимом, з метою зміцнення свого впливу. В основі віри донців лежала висока ідея любові до ближнього, бо козак був готовий «покласти душу свою за други своя», вмів цінувати свободу вище за все, вмів її захистити. « Бог може бути у нас і різний, цього точно не знаємо, але точно знаємо – кров в бою у нас одного кольору », – саме на цій заповіді і ґрунтувалася віротерпимість козацтва. Якраз нерозуміння його ідеології, реального місця в ній релігії та захисту самодержавства послужило одним з приводів для розправи з козацтвом в роки Радянської влади.

Навпаки, побутова культура донців сприяла об'єднанню людей різних віросповідань навколо інших цінностей.

Церковні свята козаки відзначали спільно. Майже в кожному будинку виспівували псалми і богатирські пісні. На Дону дуже довго зберігалися і багато язичницьких обрядів.

В цілому, козачий субетнос мав свою особливу, що складалася століттями, матеріальну і духовну культуру. Її специфіка полягає в унікальному змішуванні різних компонентів: великороси, запорожці – черкаси, українці, татари, ногайці та ін., калмики, греки, вірмени та ін. У XIX – початку XX століть посилюється процес трансформації старих компонентів духовної культури, що породжують нові стереотипи і деформування колишні патріархальних традицій.

В XIX столітті духовна культура козацтва – це вже православна культура, структура якої визначається елементами традиційної землеробської культури східних слов'ян, обмеженими, в основному, сімейно-побутовою обрядовістю, елементами дружинної військово-демократичної культури, східною військово-демократичною культурою та східною культурою кочового характеру.

Бібліографічний список

1. Зеньковский С. А. Русское старообрядчество: Духовные движения XVII века. – Мюнх., 1970. – 654 с.
2. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Киевская Старина.-1899.-N 3.-С. 397-423.
3. Карташев А.В. Очерки по истории русской церкви.-М.: Наука, 1991.-Т. II. – 571 с.
4. Качалов Н. Архив исторических и практических сведений, относящихся до России.-Спб., 1861.-Кн. 6.-315 с.

В данной статье предлагается взгляд на жизнь и быт донских казаков, с точки зрения, современных исследований казачества. В частности, речь идет о месте и влиянии религии на формирование специфической культуры донских казаков. Религия рассматривается как элемент традиционной культуры казаков, как форма самосознания и национальной идентичности.

In this article a look is offered to life and way of life of the Don cossacks, from the point of view of modern researches of the cossacks. In particular, the question is about a place and influence of religion on forming of specific culture of the Don cossacks. Religion is examined as an element of traditional culture of cossacks, as form of consciousness and national identity.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2014